

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових статей

Том 8

На пошану
професора Василя Ботушанського

ББК 63.3 (4 укр)

П-35

П-35 **Питання історії України:** Збірник наукових статей. — Чернівці: Зелена Буковина, 2005. — Т.8. — 324 с.

ISBN 966- 8410-59-7

Збірник наукових праць зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей "Історичні науки". — (Див.: Бюлетень ВАК України. — 1999. — №6).

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Задорожний В.Є.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. . Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (наук. редактор),
д.і.н., проф. Брицький П.П.,
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський О.В. (заст. наук. редактора),
д.і.н., проф. Кожолянко Г.К.,
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.

*Друкується за ухвалою вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

У пропонуваному збірнику, присвяченому 70-річному ювілею проф. В.М Ботушанського, вміщено статті з багатьох питань української історії: становища селянства, історії козацтва, церкви, студентства, національного відродження, I світової війни і революції 1917-1920 рр., західноукраїнських земель у 1919-1939 рр., післявоєнної відбудови і радянзації західних областей. Вміщено ряд статей з буковинознавства, джерелознавства та історіографії, допоміжних історичних дисциплін.

Для науковців, вчителів, викладачів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

The given collection, dedicated to 70-th anniversary of Prof. V. M. Botushans'kyi, contains the articles in the Ukrainian history: peasants' life, the history of cozaks, church, students, national renaissance, World War I and the revolution of 1917-1920. Western Ukrainian lands in 1919-1939, postwar reconstruction and sovietization of western regions.

It also contains some articles in Bucovina studies, source studies, historiography and special historic subjects.

The book is presupposed for scientists, teachers, assistant, students, country studies learners and for all those who are interested in home history.

ББК 63.3 (4 укр)

*Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до друку й статті тих авторів,
погляди яких не в усьому поділяє*

ISBN 966- 8410-59-7

© Кафедра історії України
Чернівецького національного університету, 2005
© Зелена Буковина, 2005

Таким чином, у „волинський період” свого життя Ю.І.Крашевський створив цикл „Селянських” чи „народних” повістей, до яких увійшли: „Повість про Савку”, „Уляна”, „Остап Бондарчук”, „Ярина”, „Ярмола”, „Хата за селом” і „Історія кілочка в тині”. Повісті написані за матеріалами українського покріпаченого села. Художніми засобами Ю.Крашевський змалював соціально-економічний стан, побут українського села, а також вперше в польській літературі того часу порушив питання міжетнічних стосунків у суспільстві.

Реалістично змальоване українське село середини XIX ст., його „палаці” і „хатини” наносили удар існуючому несправедливому порядку речей. „Повісті” вперше правдиво і з глибоким співчуттям змалювали український тип землероба, вічного бідняка і трудівника. Ю.Крашевський в своїх повістях показав, як всупереч безкінечним моральним приниженням у напівтваринних умовах життя проста людина зберігає людське серце, в якому живе ніжність і любов, внутрішня гідність, живий, здатний до вдосконалення інтелект, всю глибину природних почуттів до землі, батьківщини, близьких і здатність до самопожертви.

Відстоювання глибоко людських рис українського кріпака, змальованих на фоні його мученицького побуту і праці, безмежне свавілля і бездушності експлуататорів — панів робило „Повісті” Крашевського фактором, що будив суспільну совість проти страшних виразок епохи. Виходячи з вирішення поставленої проблеми і внеску в культурне відродження України, Юзефа Крашевського можна вважати гідним представником „української школи” в польській літературі доби реалізму.

Таким чином, „Селянські повісті” та інші подібні твори Ю.Крашевського, які публікувалися напередодні реформи 1861 р. в Російській імперії, за своєю суттю не тільки викривали, фіксували устої вкрай згнилої феодално-кріпосницької системи в Україні, передбачили і пророкували її загибель, але самі стали важливим історичним джерелом для з'ясування науковцями, краєзнавцями, широким загалом читачів справжнього стану українського села в 40-50-ті рр. XIX ст. Саме реалістичний підхід автора до зображення подій роблять викладені у творах факти, події достовірним історичним джерелом.

Обурення, критика, викриття кріпосницьких порядків в українському селі, впроваджених і утверджених власне польськими поміщиками, шляхтою, тверезий голос на захист пригноблених мас, що було головною суттю „Селянських повістей” Крашевського, рятували честь демократичних кіл тогочасного польського суспільства, створювали можливість для українсько-польського діалогу в стосунках між цими народами, зрештою, рятували і честь „української школи” в польській літературі.

Джерела та література

1. Франко І.Я. Зібрання творів. — Т.27. — К., 1968.
2. Kubacki W. O ludowych powieściach Kraszewskiego// J.I.Kraszewski. Powiesci ludowe. — Warszawa, 1955.
3. Щеглов М. Крестьянские повести Крашевского// Крашевский Ю.И. Повести. — Москва, 1956.
4. Ведіна В. Юзеф Ігнаци Крашевський// Крашевський Ю.І. Хата за селом. — Київ: Дніпро, 1967.
5. Цыбенко Е.З. Польский социальный роман 40-70 гг. XIX в. — Москва, 1971.
6. Крашевский Ю. И. Повести. — Москва, 1956.
7. Orzeszkowa E. Piśma krytycznoliterackie. Zebrai i opracowai Edmund Jankowski. — Wrocław — Kraków, 1959.
8. Шамрай С. Боротьба тульчинських міщан з графами Потоцькими. 1787-1837//Науковий збірник історичної секції УАН. — Київ, 1929.
9. Jojek J. Potomkowie Szczęsnego. Dziej fortuny Potockich z Tulczyna — Lublin, Wyd. Lubelskie, 1980.
10. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 20-40 гг. XIX века. — К.: Вища шк., 1979.
11. Kajtoch Jacek. Materiały do twórczości Kraszewskiego// Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Filologia. — Z. 3. — Kraków, 1957.
12. Bartoszewicz A. Walka o powieść tendencyjną u schyłku okresu międzypowstaniowego//Ruch Literacki - 1963. — № 5- 6.
13. Писарев Д.И. Полн. собр. соч. в шести томах. — Т.1. — СПб. 1903.
14. Krzyzanowski J. Wstęp// Kraszewski J.I. Jermoła. — Warszawa, 1954.
15. Крашевський Ю.І. Хата за селом. — К.: Дніпро, 1967.

*Ігор Гурак
(Івано-Франківськ)*

УКРАЇНСЬКИЙ РАДИКАЛЬНИЙ РУХ ТА СТУДЕНТСТВО У II ПОЛОВИНІ 70-х рр. XIX ст.

В. Подолинський у праці „Слово перестороги” вказував, що у кінці 1840-х рр. серед галицьких українців існували чотири політичні течії („партії”): чисто українська, російсько-українська, австрійсько-українська та польсько-українська [46, с. 483]. З 60-х рр. XIX ст. провідні позиції серед інтелігенції зайняли старорусини, для яких було характерно яскраво виражене антипольське спрямування та симпатія до російської мови і літератури, що поєднувалася із широю лояльністю до династії Габсбургів [45, с. 214]. З другої половини 1860-х рр. серед представників цієї течії все міцніші позиції займають русофіли, котрі пропагували етнічну та культурну єдність галицьких українців із росіянами та стверджували, що українці, росіяни та білоруси належать до єдиного „руського” народу [48, с. 204]. На противагу їм молоді інтелігенти, представлені в більшості студентами, на початку 60-х рр. утворили народовську громаду [49, с. 51; 52, с. 243], світоглядні засади якої базувалися на ідеях, витворених на Наддніпрянщині членами Кирило-Мефодіївського братства [2, арк. 4(зв); 15,

с. 2]. Враховуючи реалії суспільного життя у галицькому краї, народовці у своїх діях демонстрували антипольське спрямування, чим уподібнювалися до старорусинів-русофілів. Однак на противагу останнім, представники народовського табору маніфестували різко негативне ставлення до Росії і особливо царського режиму. Впродовж 1860-х рр. майже всі українські депутати (посли) як Галицького сему, так і австрійського парламенту належали до першої групи інтелігенції, вони ж контролювали майже абсолютну більшість українських галицьких установ [44, с. 69; 41, с. 430] (виняток становила утворена 1868 р. "Просвіта") [13, с. 251]. Таке співвідношення у середовищі галицької інтелігенції зберігалось до середини 70-х рр. XIX ст. У цей час і народовці, і старорусини залишалися культурницькими течіями, які загалом мало цікавилися життям простого народу, а основну свою увагу зосереджували на суперечках, що стосувалися мови та правопису [4, арк. 14; 6, арк. 1(зв); 51, с. 71]. З середини 1870-х рр. у політичному спектрі Східної Галичини з'явився новий радикальний напрямок, представники якого змогли піднятися вище мовно-літературних суперечок і зосередитися на соціально-політичних питаннях. Та обставина, що ключову роль у формуванні цієї течії відігравали студенти, зумовила вибір нами теми дослідження.

Місце українського студентства у радикальній гечії на початкових етапах її діяльності частково висвітлили у своїх спогадах Г. Величко, С. Данилович, Є. Олесницький, А. Чайківський [8; 9; 19; 29]. Цінність цих праць полягає у тому, що їх автори, будучи очевидцями подій, мали змогу відтворити дух епохи, висвітлити маловідомі процеси і події, які не були зафіксовані документально, або відомості про які не збереглися до наших днів. Поряд з тим для праць вищеназваних сучасників у тій чи іншій мірі характерні недоліки, властиві для даної групи джерел: допущені авторами неточності (зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками), відсутність причинно-наслідкових зв'язків. У радянські часи історики І. Бас, Я. Грицак, О. Дей, В. Калинович, М. Кравець, С. Трусович у контексті дослідження робітничого руху та початкового етапу діяльності І. Франка через призму марксистської методології подавали своє бачення окреслених у роботі процесів [31; 33; 34; 37; 38; 50]. Дослідження цього періоду написані професійними науковцями із залученням різноманітних джерел, однак попри їх чималу фактологічну значущість серйозним недоліком цих робіт є ідеологічна заангажованість. Серед сучасних істориків до проблеми формування серед студентів соціалістичної течії у процесі дослідження діяльності студентських товариств частково звертався Р. Ковалюк [39; 40]. Так само канадський науковець Дж.-П. Химка у монографії "Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в

Галичині (1860-1890)" [51] проаналізував фактори, які спричинилися до зростання серед студентів соціалістичних ідей та показав їхню роль у робітничому русі. У свою чергу, автор статті намагався комплексно підійти до досліджуваної проблеми на основі найрізноманітніших, у тому числі і не публікованих раніше джерел, подати найбільш повну картину зародження радикальної течії та місця студентства у цьому процесі.

Працюючи над окресленою проблемою, ми ставили перед собою наступні завдання: з'ясувати, які чинники посприяли зростанню популярності серед українських студентів соціалістичних ідей; визначити, як проходив процес зародження радикальної течії; проаналізувати основні напрямки діяльності студентів-соціалістів у перші роки існування нового політичного напрямку.

У середині 1870-х рр. у середовищі українського галицького студентства спостерігалася помітна активізація. Насамперед вона була зумовлена вступом до Львівського університету впродовж 1874-1875 рр. плеяди молодих людей, до якої належали І. Франко, М. Павлик, І. Белей, Л. Заклинський, В. Левицький (В. Лукич) та інші [3, арк. 18; 6, арк. 16; 36, с. 12]. Ці студенти прагнули поживити діяльність товариств "Академічний кружок" і "Дружній лихвар", розширивши її у напрямку надання допомоги найбіднішим верствам галицького суспільства [6, с. 12]. Особливо значні зміни відбулися в той час у русофільському "Академічному кружку". Заснування 1 квітня 1874 р. представниками цього товариства друкованого органу під назвою "Друг" [47, с. 73] підштовхнуло до вступу в "Академічний кружок" студентів, які критично оцінювали його проросійське спрямування. Серед таких осіб були М. Павлик, І. Франко [31, с. 48; 40, с. 47]. Привнесені новими членами товариства ідеї дуже швидко здобули популярність, а навколо цих студентів поступово об'єднувалося все більше представників "Академічного кружка", невдоволених пануючою у товаристві ідеологією [5, арк. 19].

Іншим чинником, який спричинився до зростання опозиції щодо пануючих у товаристві русофільських поглядів та одночасно зацікавлення соціальними проблемами, стало знайомство студентів із творами прогресивних російських і українських діячів і особливо листування з М. Драгомановим. У середині 1876 р. студентська молодь отримала змогу ознайомитися із працями В. Белінського, М. Добролюбова, М. Некрасова, М. Чернишевського, М. Бакуніна, соціалістичними "брошурками-метеликами" С. Подолинського тощо [5, арк. 45; 37, с. 19; 50, с. 138].

Надзвичайно значний вплив на галицьке суспільства загалом і насамперед на студентство спра-

* Студентські товариства, відповідно русофільської та народовської орієнтації.

вив М. Драгоманов. Від початку 70-х рр. XIX ст. у "Санкт-Петербурзьких ведомостях", "Вестнике Европы" він друкував свої статті про Галичину, у "Правды" — матеріали про Росію та її літературу [22, с. 276]. Однак дуже швидко М. Драгоманов зауважив обмеженість обох галицьких культурницьких течій, їх відірваність від народу та нехтування соціальними питаннями [51, с. 68-70]. За цих умов акцент у своїх стосунках із галичанами він переніс на відносини з студентами. Протягом 1875 – 1876 рр. М. Драгоманов надіслав на адресу редакції "Друга" три листи-послання, в яких закликав студентську молодь не сперечатися над питанням, яка література — російська чи українська більш корисна для галичан, а "зайнятися спільною роботою в беспорному напрямку: просвітою народу, його мовою, зближенням вищих верств з народом, між іншим і при допомозі літератури про народ і народною мовою" [23, с. 267-368]. Він радив студентам не брати прикладу ні з старших русофілів, ні з народовців, які в своїх організаціях практично не проводили якоїсь систематичної, планової діяльності, орієнтованої на покращення умов життя простих людей [26, с. 227].

Ще більше зріс авторитет М. Драгоманова серед студентів після того, як на початку 1876 р. він відвідав "Академічний кружок" [4, арк. 9]. З цього часу М. Драгоманов налагодив листування з окремими студентами. До того ж, на деяких з них мав надзвичайно великий вплив [24, с. 134; 43, с. 84].

Під впливом вищенаведених факторів, починаючи з весни 1876 р., поживається робота, орієнтована у соціальну площину. У квітні 1876 р. в "Друзі" була започаткована спеціальна етнографічна рубрика "З вуст народу". У ній студенти, а в першу чергу І. Франко та М. Павлик, вміщували записані під час подорожей по селах пісні, приказки, казки тощо. У результаті агітаційної роботи, здійсненої М. Павликом, у Львові з'явилося неофіційне студентське етнографічне товариство. Зауважимо, що його представники розуміли етнографію дещо ширше, ніж вона розглядається у наш час. Студенти цікавилися не тільки казками, прислів'ями, але прагнули ближче познайомитися з проблемами та потребами простого народу [51, с. 82]. Для прикладу, на вечорі, присвяченому пам'яті М. Шашкевича (24 червня 1876 р.), М. Павлик, критикуючи представників русофільської та народовської течії за нехтування етнографією, стверджував, що "етнографія бо виказує ... потреби люду і наводить швидко на думку, що потрібно допомагати тому гіркому життю люду — наукою" [20, с. 231]. Він також зазначав, що етнографічна робота у майбутньому "...викличе у нас (Східній Галичині. — І.Г.), як вже викликала на Україні, тисячі поборників народного діла; вона піднесе і тут і там люд, проти думки котрого нічого злого не встоїть — а все піде до волі, до рівності кожного чоловіка на землі ..." [21, с. 253].

З другої половини 1876 р. окремі представники студентства вдавалися до цілеспрямованої соціалістичної діяльності. Так, І. Франко став одним із організаторів та учасників робітничого руху у Галичині. У той же час М. Павлик, перебуваючи під відчутним впливом М. Драгоманова [9, с. 53;] та маючи з ним досить тісні контакти [24, с. 134], відіграв важливу роль у соціалістичному русі не тільки Галичини, але і Наддніпрянської України. М. Павлик був ключовою контактною постаттю для діячів соціалістичного напрямку, що переїжджали через Львів, ідучи з Росії в Західну Європу, чи навпаки. Влітку 1876 р. М. Павлик на кошти М. Драгоманова орендував у Львові спеціальну кімнату. Вона фактично була "явочною квартирою", в якій українські і навіть російські соціалісти могли зупинитися, використовуючи її для відпочинку, а при потребі — і як склад літератури. Одночасно члени "Академічного кружка", а в першу чергу той же М. Павлик та Л. Заклинський, займалися пересилкою в Російську імперію заборонених там праць [27, с. 376; 30, с. 8-9; 51, с. 85, 87-88].

Радикальніші представники студентства час від часу також організовували зустрічі з селянами, вели з ними розмови, розповсюджували освітні матеріали, серед яких були праці соціалістичного спрямування [51, с. 84]. Крім того, кардинальні зміни відбулися у той час в редагуванні "Друга". З початком 1877 р. через призму статей чітко простежується еволюція часопису від загальнодемократичних до радикально-демократичних позицій [47, с. 76].

Відповідні тенденції у студентському середовищі викликали негативну реакцію у представників русофільського напрямку [12, с. 332-334; 16, с. 683; 36, с. 17; 51, с. 84] та окремих народовців [31, с. 60; 51, с. 85]. З іншого боку, погляди та діяльність студентів — прихильників соціалістичних ідей, за умови перетворення Галичини на посередницьку ланку європейського соціалістичного руху, яка зв'язувала країни Західної Європи та Російську імперію, викликали переслідування з боку органів поліції. Так, у січні 1877 р. поряд з емігрантами із Наддніпрянщини А. Ляхоцьким, С. Ястшембським та О. Черепакіним львівською поліцією за підозрою у належності до таємного соціалістичного товариства було затримано М. Павлика [34, с. 43; 37, с. 24-27]. У другій половині березня 1877 р. над затриманими відбувся закритий судовий процес. Беручи до уваги неповноліття підсудних*, а також обставину, що практично не було доведено ні існування таємного соціалістичного товариства, ні, тим більше, належності до нього затриманих, представникам із Наддніпрянської України присуджено було після місячного ув'язнення залишити межі Австро-Угорської імперії, а

* За діючими у той час в Австро-Угорщині законами повнолітніми визнавалися особи від 25 років.

М. Павлик повинен був провести у в'язниці 8 днів [17, с. 226; 37, с. 31].

У червні 1877 р. була проведена друга хвиля арештів. Поряд із польським соціалістом з Російської імперії М. Котурніцьким поліція затримала львівських студентів І. Франка, М. Павлика, О. Заячківського, І. Белея, Л. Заклинського і членів віденського студентського товариства "Січ" Ф. Сельського та О. Терлецького [37, с. 34-35, 36, 38, 43, 45]. Упродовж 14 — 21 січня 1878 р. тривав судовий процес. Підсудні М. Котурніцький, М. Павлик, І. Франко, І. Мандичевський, О. Терлецький, Ф. Сельський та А. Павлик (молодша сестра М. Павлика) були визнані судом членами таємного соціалістичного товариства і засуджені на терміни позбавлення волі від 1 до 3 місяців [37, с. 84-85; 51, с. 89].

Соціалістичні судові процеси 1877 та 1878 рр., особливо другий, який був "відкритий" [37, с. 73], викликали зацікавлення у цілій Галичині. Кілька років пізніше М. Павлик згадував, що книги, які порушували робітничі і загалом соціальне питання, котрі до того часу лежали на полицях книжкових магазинів, після них були розкуплені. Крім того, з'явилося чимало нових праць, що стосувалися цієї проблематики [53, с. 26]. Сучасний канадський історик Дж.-П. Химка стверджує, що в результаті процесу у соціалістичного руху з'явилося чимало противників та водночас збільшилося число його прихильників. Він також зауважив, що до суду 1878 р. можна говорити тільки про "соціалістичні тенденції", а вже після нього відбувається активне поширення соціалістичного руху [51, с. 89].

Судові процеси прискорили формування українського радикального руху. Якщо ще на початку 1877 р. у листуванні з М. Драгомановим І. Франко відносив себе до українофільського табору [10, с. 62], то після процесу 1878 р. ситуація змінилася. Суд зміцнив, а до певної міри навіть сформував соціалістичні переконання підсудних. Після завершення судового процесу І. Франко і М. Павлик стали свідомо та відкрито називати себе соціалістами і взялися за активну організацію соціалістичного руху [51, с. 90-91].

У результаті судових процесів змінився осередок, навколо якого об'єднувалися прихильники соціалістичних ідей. Після того, як у травні 1877 р. в "Академічному товаристві" знову запанували русофіли^{***}, з нього вийшли або були виключені члени товариства, які не поділяли поглядів нового керівництва [1, арк. 53]. Більшість цих студентів (у тому числі І. Франко, І. Белей та інші прихильники соціалістичних ідей) вступили у народовський "Дружній лихвар" [18, с. 130; 36, с. 20] (зауважимо,

що І. Франко навчався у Львівському університеті протягом 1875-1880 рр. [25, с. 150]). Як наслідок деякий час головними осередком українського радикального руху стало це товариство. Однак суперечки між більшістю, представленою народовцями, та меншістю, до якої входили активніші у плані діяльності студенти-соціалісти [19, с. 165; 36, с. 20], призвели до того, що у кінці 1879 р. останні перестали брати участь у діяльності "Дружнього лихваря" [19 с. 166-167; 29, с. 185]^{****} та згуртувалися навколо І. Франка.

Осередком цього гуртка служила квартира І. Франка, а серед найвідоміших його представників були А. Кос, Є. Олесницький та І. Белей. Твори В. Белінського, М. Добролюбова, Е. Золі, Г. Флора, Ф. Лассалья, М. Драгоманова, П. Мирного та інших прогресивних авторів, які були у бібліотеці І. Франка [18, с. 131], дискусії, що відбувалися у його помешканні і зазвичай стосувалися соціальних питань [9, с. 49], справляли помітний вплив на світогляд гуртківців. Є. Олесницький, даючи оцінку впливу, якого зазнав він та його товариші у так званому "Франковому кружку", писав: "На Галицькій Русі не було чоловіка, що мав би такий вплив на сучасну молодь, який мав свого часу Іван Франко ... На вулиці Клійнівській (тут знаходився будинок, в якому тоді жив Франко. — Г.І.) ... була для тих хто, що мали там приступ, справжня нова школа, яка вводила нас у світ нових принципів, нових поглядів. В моєму житті не мав я другої доби таких рішучих еволюцій у світогляді, яку пережив я як студент перших двох літ університету під впливом Івана Франка" [18, с. 130]. Знайомство членів гуртка із соціалістичними гаслами рівності, демократичними свободами в умовах консервативного галицького суспільства було значним досягненням і, як згадував той же Є. Олесницький, пробивало "... провали в тій кам'яній стіні, яку поклато перед нами наше тодішнє публічне виховання і гнила бездушна рутенщина..." [18, с. 131].

Після судового процесу 1878 р. більшість представників галицької інтелігенції виступила з різкою критикою радикалів. Редакція русофільського "Слова" відкрито шкодувала, що в Австро-Угорській імперії немає Сибіру, куди слід було б заслати засуджених. Подібну позицію зайняло і старше покоління народовців. Так, редакції народовських газет відмовлялися друкувати на сторінках своїх часописів твори І. Франка [42, с. 66], студентів було виключено з товариства "Просвіта" [11, с. 325; 29, с. 184], заборонено приходити в "Руську бесіду" [14, с. 45].

*** Поряд із фінансовими труднощами та небезпечною втратити приміщення березневий процес 1877 р. був головною причиною, через яку до влади в "Академічному кружку" знову прийшли студенти-русофіли [1, арк. 115-116].

**** Безпосереднім поштовхом до цього стала за однією версією суперечка навколо виступу С. Даниловича, за іншою — навколо реферату І. Франка [7, арк. 22-23; 18, с. 166-167].

Таким чином, молодь втратила можливість донести до громадськості свої погляди і практично опинилася у інформаційній ізоляції. Щоб виправити ситуацію, І. Франко та М. Павлик при фінансовій допомозі М. Драгоманова взялися до організації друкованого органу під назвою “Громадський друг” [35, с. 127]. Однак від самої появи журнал зазнавав переслідувань. Було випущено тільки два його числа, перше — 13 квітня, друге — 11 травня 1878 р., причому обидва були конфісковані: перше — частково, друге — повністю. Більше того, редактора журналу М. Павлика засудили до 6 місяців ув’язнення [47, с. 77]. Щоб уникнути подальших переслідувань, на пропозицію І. Франка “Громадський друг” було перейменовано спочатку на “Дзвін”, а згодом — на “Молот”, які являли собою неперіодичні збірки [27, с. 377].

Серед авторів, які друкувалися в “Громадському друзі”, безперечно, найважливішу роль відігравали М. Павлик та І. Франко. Також тут було надруковано ряд творів М. Драгоманова, стаття С. Крутя (Ф. Василевського), Є. Борисова та інші матеріали. У них автори торкалися проблем безправ’я, злиденного життя селянства, робітників, ремісників як Наддністрянської, так і Наддніпрянської України. У “Дзвоні” та “Молоті” було закінчено публікацію розпочатих у “Громадському друзі” матеріалів та надруковано низку нових. Поряд із вищеназваними авторами ці збірки вміщали твори О. Терлецького, Ф. Вовка, О. Пчілки, К. Снігура та ще кількох літераторів, які приховувалися під різного роду криптонімами [47, с. 77-78, 338, 340].

Тільки частина цих трьох видань змогла уникнути конфіскації, однак і вона викликала широкий резонанс у галицькому суспільстві [47, с. 76-78]. Тогочасний гімназист Г. Величко вказував: “Пригадую собі, яке надзвичайно велике враження справили на мене, а потім і на моїх товаришів поодинокі числа “Громадського друга”, “Дзвона”, “Молота”. Багато дечого ми не розуміли, але живі, міцні статті зривали полуду з очей. Перевертали догори ногами всякі пересуди релігійні і суспільні...” [8, с. 206].

Одночасно молоді галицькі радикали прагнули здійснювати більш практичні кроки, спрямовані на покращення становища простого народу. Однак у цей період, усвідомлюючи свою слабкість, вони змушені були шукати союзників. Обставини, які склалися, продемонстрували, що серед двох потенційних союзників: народовців та польських соціалістів, другі більше підходили на цю роль, бо обґрунтовували свої погляди на аналогічній класовій ідеології. Що стосується народовців, то вони хоч і були близькі до радикалів на ниві національного відродження, проте рішуче відкидали соціалістичну теорію, а серед провідників народовського табору в той час побувала думка, що у Галичині взагалі не існує ні робітничого (В. Барвінсь-

кий), ні селянського питання (К. Сушкевич) [4, арк. 14; 49, с. 31-32].

Тож у середині 1878 р. І. Франко та М. Павлик налагодили контакти із учасниками польського робітничого руху в Галичині. Спочатку І. Франко познайомився [32, с. 46] зі сполонізованим українцем Й. Данилюком [53, с. 28], який готував до випуску газету “Ргаса” (“Праця”)**** [32, с. 47], а з серпня 1878 р. разом із М. Павликом він увійшов до числа основних співробітників газети. Майже одразу І. Франко та М. Павлик взяли на себе основний тягар редакційної роботи [38, с. 37-38]. Наприкінці 1879 р. І. Франка було обрано неофіційним редактором “Ргасы”. В той же час при газеті був утворений українсько-польський редакційний комітет, до складу якого увійшли І. Франко, М. Павлик, А. Маньковський, Й. Данилюк, Б. Червенський [50, с. 152-153].

На початку 1879 р. за ініціативою І. Франка та М. Павлика газету “Ргаса”, що до того часу була органом друкарів, було перетворено у загально-робітничий орган, а редакційний комітет практично став центром робітничого руху у Галичині [38, с. 38].

Працюючи редактором “Ргасы”, І. Франко був одним із найактивніших її дописувачів. Зокрема, на сторінках газети він надрукував 35 публікацій, в яких висвітлював становище робітників Львова, Дрогобича, Борислава, на теоретичному рівні розглядав актуальні проблеми робітничого руху у Галичині, популяризував соціалістичні ідеї [33, с. 344]. Поряд з тим йому вдавалося поєднувати публіцистичну діяльність із освітньою роботою серед робітників [38, с. 38]. Крім того, маючи тісні контакти з бориславськими робітниками, І. Франко був активним учасником нелегальної організації “Робітничча спілка”, що діяла у 1876 — 1879 рр. у Бориславі та ставила собі за мету роботу у напрямку підвищення суспільно-політичної свідомості робітників [33, с. 343]. Отож не випадково на першому з’їзді галицьких соціал-демократів, який проходив 31 січня — 2 лютого 1890 р., Д. Гудец, виступаючи із рефератом, зазначав, що серйозну роботу у робітничому середовищі першими почали у 1878 р. “...руські соціалісти М. Павлик та І. Франко...” [28, с. 72].

Таким чином, у середині 70-х рр. XIX ст. у середовищі українського студентства, представниками якого у той час стали І. Франко, М. Павлик, І. Белей та інші, під впливом нових ідей, з якими вони ознайомилися через листування з М. Драгомановим та праці прогресивних російських і українських письменників, відбувається зародження соціалістичної течії. Першим її осередком стає студентське товариство “Академічний кружок”. Спочатку діяльність студентів, спрямована у соціальну площину, не була систематичною, більше того,

**** Перший номер газети вийшов 1 липня 1878 р. 32, с. 47].

представники молоді, що її здійснювали, не ідентифікували себе як окремий політичний напрямок у галицькому суспільстві. Тільки після судових процесів 1877 та 1878 рр., зіткнувшись із несприйняттям абсолютною більшістю галицьких інтелігентів їхніх політичних переконань, студенти стали відкрито називати себе соціалістами. У кінці 1870-х рр. вони розгорнули планомірну діяльність, орієнтовану на пропагування своїх ідей. Зокрема, студенти-соціалісти на чолі із І. Франком та М. Павликом видавали часопис "Громадський голос", а згодом збірники "Дзвін" та "Молот". Крім того, тісно співпрацюючи із польськими соціалістами, вони відіграли важливу роль у формуванні галицького робітничого руху.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІА України у м. Львові). Галицьке намісництво, м. Львів 1772 — 1921 рр. — Ф. 146, оп. 7, спр. 4101.
2. ЦДІАУ у м. Львові. Український університет, м. Львів. — Ф. 310, оп. 1, спр. 131.
3. ЦДІАУ у м. Львові. Левицький В. (Лукич) (1856-1938), нотаріус, письменник, літературознавець, дійсний член НТШ. — Ф. 363, оп. 1, спр. 1.
4. ЦДІАУ у м. Львові. Павлик М. (1863-1915), публіцист, письменник, громадський діяч, дійсний член НТШ. — Ф. 663, оп. 1, спр. 8.
5. ЦДІАУ у м. Львові. Павлик М. (1863-1915), публіцист, письменник, громадський діяч, дійсний член НТШ. — Ф. 663, оп. 1, спр. 9.
6. ЦДІАУ у м. Львові. Павлик М. (1863-1915), публіцист, письменник, громадський діяч, дійсний член НТШ. — Ф. 663, оп. 1, спр. 181.
7. ЦДІАУ у м. Львові. "Січ". Українське студентське товариство, м. Відень. — Ф. 834, оп. 1, спр. 126.
8. Величко Г. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників / Упорядкували О.І. Дей та Н.П. Корнієнко. — Львів: Книжково-журнальне видання, 1956. — С. 205-212.
9. Данилович С. Франко — духовний отець Радикальної партії в Галиції // Іван Франко в воспоминаннях сучасників. — М.: Худ. л-ра., 1966. — С. 48-57.
10. До М.П. Драгоманова. (13 лютого 1877) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Листи (1874-1885). — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 48. — С. 58-63.
11. До товариства "Просвіта" у Львові (близько 25 березня 1892 р.) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Листи (1886-1894). — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 49. — С. 324-326.
12. "Друг" а "Слово" і ще дещо-денешо на сесю тему // Друг. — 1876. — 1 (13) листопада. — С. 332-334.
13. Лист В. Навроцького (9 н. ст. січня 1973 р.) // Возняк М. З листування М. Драгоманова з В. Навроцьким // ЛНВ. — 1923. — Т. 79. — С. 249-259. — С. 251-253.
14. Лукич В. Воспоминания об Иване Франко // Иван Франко в воспоминаниях сучасників. — М.: Худ. л-ра., 1966. — С. 42-47.
15. "Молода Русь" в роках 1860 — 1866 [з рукопису з року 1866] // Діло. — 1892. — 5 (17) лютого. — С. 1-2.
16. Новинки // Правда. — 1876. — 15 (3) вересня. — С. 683.
17. Новинки, замітки і дописи // Правда. — 1877. — 30 (18) березня. — С. 226.
18. Олесницький Е. З перед четвертини століття // ЛНВ. — 1904. — Т. 27. — С. 125-132.
19. Олесницький Е. Сторінки з мого життя ч.1 (1860 — 1890). — Львів: Діло, 1935. — 252 с.
20. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Друг. — 1876. — 24 липня (5 серпня). — С. 228-232.
21. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Друг. — 1876. — 15 (27) серпня. — С. 248-253.
22. Павлик М. Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори. — К., 1985. — С. 159-283.
23. Письмо в редакцію "Друга" // Друг. — 1875. — 1 (13) червня. — С. 265-270.
24. Протокол допиту І. Франка про його зв'язки з М. Драгомановим, складений Львівським крайовим карним судом (21 червня 1876 р.) // Історія Львова в документах і матеріалах. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 134-136.
25. Свідectво про відхід І. Франка з Львівського університету (19 листопада 1890 р.) // Іван Франко. Документи і матеріали 1856 — 1965. / Відп. ред. Врадій Н.Ф., Сизоненко С.С. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 150.
26. Третє письмо Українця до редакції "Друга" // Друг. — 1876. — 24 липня (5 серпня). — С. 222-228.
27. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. — К.: Наук. думка, 1984. — Т. 41. — С. 194-470.
28. Франко І. І з'їзд галицьких соціал-демократів // Народ. — 1890. — Ч. 5 і 6. — С. 72-76.
29. Чайковський А. Мої спомини про Івана Франка // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У з т. — Т. 1. — Львів: Видання Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, 2002. — С. 181-189.
30. Арсеніч П. Родина Заклинських. — Івано-Франківськ, 1995. — 56 с.
31. Бас І.І. Іван Франко. Біографія. — К.: Наук. думка, 1966. — 256 с.
32. Білецький О.І., Басс І.І., Кисельов О.І. Іван Франко: Життя і творчість. — К.: В-во АН УРСР, 1956. — 360 с.
33. Грицак Я.Й., Трусевич С.М. Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині у 70 — 80-х роках ХІХ ст. // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму Юнеско (Львів, 11 — 15 вересня 1986 р.). — К, 1990. — Кн. 1. — С. 343-347.
34. Дей О.І. Іван Франко. Життя і діяльність. — К.: Дніпро, 1981. — 355 с.
35. Животко А. Історія української преси. — Мюнхен, 1898-90. — 334 с.
36. Історичний очерк розвою Товариства "Дружний Лихвар", описля "Академічне Братство", 1871 — 1885, з передмовою дра І. Франка // Записки НТШ. — 1903. — Т. LV. — Кн. V. — С. 1-26.
37. Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. — Львів: В-во Львівського у-ту, 1967. — 156 с.
38. Кравець М.М. Початок робітничого руху в Східній Галичині // З історії західноукраїнських земель. Вип. 3. — К.: В-во АН УРСР, 1957. — С. 23-59.
39. Ковалюк Р. Зростання організованості українських студентів Галичини 70-х рр. ХІХ ст. (за матеріала-

ми відділу рукописів та рідкісної книги) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. — Львів, 2002. Вип. 11 — С. 79-101.

40. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX — XX ст. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. — 420 с.

41. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В. 2 т. — К.: Основа, 1994. — Т. 1. — С. 413-450.

42. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. — Івано-Франківськ, 1993. — 200 с.

43. Лозинський М. Михайло Павлик. Його життє і діяльність. З приводу дволітньої річниці смерті в дні 26 січня // Вісник Союзу визволення України. — 1917. — 14 лютого. — С. 83-86.

44. Мончаловский О.А. Литературное и политическое украинофильство. Отпечатка изъ "Галичанина". — Львовъ, 1889. — 192 с. — 192 с.

45. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах Молода нація. — 1996. — № 3. — С. 213-219.

46. Мудрий М. Національно-політична орієнтація в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної істореографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2003. Вип. 37/1. — С. 465-500.

47. Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Львова 1848 — 1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. 1848 — 1900 рр. — Львів, 2001. — Т. 1. — 744 с.

48. Серета О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861 — 1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 1999. — Вип. 34. — С. 199-214.

49. Стахів М. На хвилях революції. — Львів, 1938. — Ч. 2. — 64 с.

50. Трусевич С.М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 — 70-х рр. XIX ст. — К.: Наук. думка, 1978. — 168 с.

51. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 — 1890). — К.: Основні цінності, 2002. — 328 с.

52. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861 — 1901 (нарис з історії українського парламентаризму). — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 288 с.

53. Hornowa E. Ukraiński obóz postepowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876 — 1855. — Wrocław — Warszawa — Kraków, 1988. — 164 s.

*Микола Гуйванюк
(Чернівці)*

ІВАН САНДУЛЯК — ВИЗНАЧНА ПОСТАТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

Дослідники українського національного руху кінця XIX — початку XX ст. для більш повного розуміння процесів та подій досліджуваної епохи повинні приділяти належну увагу усім більш відомим і менш відомим широкому загалу діячам, які творили історичний процес або тією чи іншою мірою впливали на нього. Однією з таких особис-

тостей, що залишила глибокий слід в історії українських визвольних змагань, був активний діяч Радикальної партії, один із провідників січового руху на Покутті, депутат австрійського парламенту, учасник ЗУНРади — покутський селянин Іван Лук'янович Сандуляк.

Незважаючи на те, що до постаті І.Сандуляка при висвітленні окремих аспектів українського національного руху на західноукраїнських землях зверталися П.Арсенич [6, 7], І.Костинюк [11], М.Бажанський [8, 9], та все ж ґрунтовного дослідження, присвяченого цій непересічній особистості, немає і досі. Тому в даній статті на основі залучення раніше невідомого дослідникам джерельного матеріалу автор ставить за мету висвітлити його участь в політичних акціях Радикальної партії, в організації пожежно-гімнастичних товариств "Січ", а також його діяльність як депутата австрійського парламенту й роботу в представницьких органах ЗУНР.

Народився І.Сандуляк 13 серпня 1845 р. у сім'ї панщинника в покутському селі Карлів (нині с. Прутівка Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.). Вчився хлопчик читати у дяка. Невдовзі у селі відкрили школу, де вчителював Іван Штрук. Він навчав дітей українською та німецькою мовами (німецька була офіційною мовою в Австрійській імперії). Коли Іванкові виповнилося 9 літ, помер батько, а старші брати дали вчителеві корець кукурудзи, аби той викреслив зі списків хлопця, що й сталося. Залишився він біля старшого брата Федора, який був від іншої мами і не мав до хлопця серця, та й не раз його безпідставно побивав. Ось так і бідував Іванко впродовж дев'яти років. У ті часи на Покутті настав великий голод, і брат прогнав хлопця з дому. Той почав заробляти як робітник на будівництві залізничної колії Львів — Чернівці, де вперше поринув у вир суспільного життя, беручи участь в акціях протесту проти визискувальної політики роботодавців. З цього часу для Івана Сандуляка політика стала невід'ємною часткою життя [11, с. 7].

У 1867-1875 рр. І.Сандуляк служив у австрійській армії при артилерії, де дійшов до підстаршинського звання "цугсфірера" (командира взводу). Після демобілізації, отримавши по батьках кілька моргів (1 морг = 0,58 га. — М.Г.) поля, одружився і почав господарювати, одночасно самотужки поглиблював свої знання про навколишній світ, передовсім читаючи видання "Прогресу", якої членом (централі у Львові) був з часу її заснування. Дуже вболівав за долю рідного села, яке визискували лихварі та корчмарі. Пізніше він згадував: "...Горе було, велике горе! Настане сльота, неділя, свято, корчми розпиралися від народу. Прийде зима, чоловік гостем дома. Жінки й собі це перейняли і пили нарівні з чоловіками... Замість того, щоб піти до церкви, послухати слова Божо-